DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-2-78-61>

УДК 364.694:316.4.063.3:347(477)

Горбачова К.М.

Сумський національний аграрний університет

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ЦИВІЛЬНИЙ ТА ТРУДОВИЙ АСПЕКТИ

Анотація. У статті порушено актуальні проблеми інтеграції осіб з інвалідністю в Україні, як складова соціального забезпечення та захисту таких осіб і гарантії забезпечення невід'ємних особистих немайнових прав людини. Досліджено етимологію, медичний, соціальний та юридичний аспект поняття «інвалідності». Також у статті розглянуто міжнародні стандарти прав осіб з інвалідністю, які є частиною цивільного законодавства України. Встановлено, що головною метою соціальної політики держави має бути забезпечення рівних можливостей та реалізація конституційних прав цієї категорії громадян, створення сприятливих правових, політичних, соціально-економічних, медичних, психологічних, організаційних умов і гарантій для забезпечення людського розвитку та інтеграції у суспільне життя. Розглянуто концепції та системи забезпечення права на працю для осіб з інвалідністю і запропоновано концептуальні напрямки, які потребують підвищеної уваги та їх удосконалення. Визначено, що головними концептуальними напрямками у сфері інтеграції осіб з інвалідністю в суспільство мають стати: посилення державної політики у сфері охорони здоров'я, в основі якої закладений не лікувальний, а профілактичний характер; посилення ролі інклюзивної освіти осіб з інвалідністю у дошкільній, шкільній, позашкільній, професійно-технічній та вищій навчальній закладах; міжнародна співпраця, приєднання до міжнародних програм з вирішення проблем осіб з інвалідністю; посилення механізму забезпечення доступності осіб з інвалідністю до соціальної інфраструктури.

Ключові слова: інвалідність, соціальний захист інвалідів, особисті немайнові права, інтеграція.

Horbachova Kateryna

Sumy National Agrarian University

CURRENT PROBLEMS OF INTEGRATION OF DISABLED PERSONS IN THE UKRAINIAN SOCIETY: CIVIL AND LABOR ASPECTS

Summary. The article deals with the actual problems of integration of persons with disabilities in Ukraine as a component of social security and protection of such persons and guarantees of the promotion of inalienable personal non-property human rights. The etymology, medical, social and legal aspects of the concept of «disability» have been investigated. The article also examines the international standards for the rights of persons with disabilities, which are part of the civil law of Ukraine. It is established that the main goal of the social policy of the state should be equal opportunities and realization of constitutional rights of this category of citizens, creation of favorable legal, political, socio-economic, medical, psychological, organizational conditions and guarantees for ensuring human development and integration into public life. Concepts and systems of ensuring the right to work for persons with disabilities had been examined and conceptual directions that need increased attention and improvement have been proposed. The article examines the international experience of integration of persons with disabilities in the social and labor sphere. The main conceptual directions in the field of integration of persons with disabilities into society should be: strengthening of the state policy in the field of health care, on the basis of which is laid not for treatment but for preventive character; strengthening the role of inclusive education of persons with disabilities in preschool, school, extra-curricular, vocational and higher education institutions; international cooperation, joining international programs for solving problems of persons with disabilities; strengthening the mechanism for ensuring accessibility of persons with disabilities to social infrastructure. In the area of involvement of persons with disabilities in the labor market, the following promising areas are highlighted: creation of barrier-free access to the labor market; state incentives for employers to involve persons with disabilities in work; the increasing role of remote forms of employment and flexible forms of employment; strengthening of all forms of control and monitoring of compliance with the requirements for the organization of the workplace and ensuring all labor rights for persons with disabilities, etc.

Keywords: disability, social protection of persons with disabilities, personal non-property rights, integration.

Постановка проблеми. Сьогодні українське суспільство та держава потребують становлення абсолютно нової філософії розробки державної соціальної, трудової політики, політики з питань соціального забезпечення та цивільно-правового захисту осіб з інвалідністю, проведення відповідних реформ в існуючій системі соціального забезпечення та захисту осіб з інвалідністю, в якій було закладено перехід від системи матеріального забезпечення вказаної категорії осіб до нових форм соціального забезпечення, взаємодії осіб з інвалідністю та суспільства, їх реабілітації та інтеграції у суспільство, в тому числі через механізм залучення їх до пра-

ці. Приєднання України до міжнародних документів з проблем інвалідів (Конвенція про права інвалідів, План дій Ради Європи щодо сприяння правам і повній участі людей з обмеженими можливостями в суспільстві на 2006-2015 роки тощо) зобов'язує державу гармонізувати норми вітчизняного цивільного та трудового законодавства у відповідності з міжнародними стандартами, поступово створювати систему їх практичної реалізації. Крім того, для виконання Національного плану дій ухваленого 30 березня 2011 р. № 245-р схвалено Концепцію Загальнодержавної програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів та розвитку системи

реабілітації інвалідів на період до 2020 року» необхідним є науково-теоретичне обґрунтування найбільш ефективних заходів, що сприятимуть реалізації соціального забезпечення осіб з інвалідністю в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема соціального забезпечення осіб з інвалідністю, неодноразово ставала предметом наукових досліджень різних галузей правових наук. Вагомий внесок у дослідження проблем реабілітації осіб з інвалідністю, як однієї зі складових частин їх соціального забезпечення та захисту у своєму дисертаційному дослідженні вивчала Шумна Л.П. Серед вітчизняних науковців та практиків, які займалися дослідженням проблем у сфері соціального захисту інвалідів, слід виділити М. Авраменка, С. Богданова, Н. Борецьку, В. Бульбу, Е. Лібанову, О. Макарову, С. Горбунову-Рубан, В. Скуратівського, В. Сушкевича та ін. Правові основи соціального захисту інвалідів висвітлені в наукових працях В. Андреева, Є. Астрахана, Н. Болотіної, М. Захарова, П. Пилипенко та ін.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Не дивлячись, на достатню теоретичну дослідженість правового статусу осіб з інвалідністю в Україні, окремих аспектів їх соціального захисту та забезпечення, актуальним залишається проблематика максимальної інтеграції осіб з інвалідністю в суспільство, особливо залучення їх до праці та активного соціального життя, з метою забезпечення доступу прав таких осіб до всього спектру прав людини і громадянина. Принциповим положенням концепції людського розвитку є те, що в центрі державної уваги має бути не постійна матеріальна підтримка нужденних верств за допомогою соціальних виплат і компенсацій, а стимулювання розвитку цих осіб, залучення їх до активного суспільного життя, розширення можливостей щодо прийняття рішень відносно власного добробуту і максимального забезпечення невід'ємних особистих немайнових прав людини, посилення відповідальності за їхнє виконання, що і обумовлює актуальність даного дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є з'ясування сутності та особливостей окремих цивільно-правових та трудових аспектів інтеграції осіб з інвалідністю в Україні, розгляд теоретичних, методологічних засад, нормативно-правових актів, а також розгляд міжнародно-правового досвіду та здійснення теоретичного обґрунтування й розробки практичних рекомендацій щодо його подальшого вдосконалення в напрямку залучення осіб з інвалідністю до праці.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до норм цивільного законодавства до особистих немайнових прав, які не мають економічного змісту і належать людині від її народження і довічно, належать право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність особистого і сімейного життя, право на повагу до гідності та честі, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на недоторканність житла,

право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості [13]. В контексті цього особливу увагу привертає забезпечення цими правами осіб з інвалідністю, як людей зі спеціальним цивільно-правовим статусом. Головною характеристикою соціальної політики держави та загальним показником системи охорони здоров'я є саме показник чисельності осіб з інвалідністю. Для науки як цивільного, так і трудового права та права соціального забезпечення теоретичного та практичного значення набуває потреба аналізу стану соціального забезпечення осіб з інвалідністю, що ґрунтується на співставленні фактичних даних та даних про потребу людей з інвалідністю в освіті, працевлаштуванні, певному рівні матеріального добробуту, охороні здоров'я тощо.

Великий внесок у дослідження поняття інвалідності здійснив В.С. Андреев. На його думку, інвалідність – це засвідчений медичним органом стан, при якому особа внаслідок хронічного захворювання або анатомічних дефектів, що викликають стійке, незважаючи на лікування, порушення функцій організму, вимушена припинити професійну діяльність на тривалий термін або може працювати при значній зміні звичайних умов праці [1, с. 132]. Обмежені можливості розуміються як наслідок того, що соціальні умови звужують можливості самореалізації інвалідів (суспільна модель), тобто інваліди розглядаються частіше, як пригноблена група, аніж аномальна. І суть проблеми інвалідності – в нерівності можливостей при проголошенні рівності прав. Зміст соціального захисту інвалідів – це реабілітація людей з обмеженими можливостями і допомога в усвідомленні своїх невід'ємних людських прав [12].

Тому в рекомендації № 1185 до реабілітаційних програм, прийнятих на Парламентській Асамблеї Ради Європи в 1992 р., вказується: «Інвалідність – це обмеження в можливостях, обумовлених фізичними, психічними й іншими перешкодами, які не дозволяють людині, яка має інвалідність, бути інтегрованою в суспільство і брати участь у житті сім'ї або суспільства, як інші члени суспільства». Суспільство зобов'язане адаптувати існуючі в ньому стандарти до особливих потреб людей, котрі мають інвалідність, для того, щоб вони могли жити незалежним життям.

Принципово новий підхід до проблеми інвалідності пов'язаний зі зміною в суспільній свідомості від «культури корисності» до «культури гідності», яка намітилася в другій половині ХХ століття. Людина з обмеженими можливостями повинна розглядатися, незалежно від своєї дієздатності і корисності для суспільства, як об'єкт соціальної допомоги, орієнтованої на створення умов для максимально можливої реалізації своїх можливостей у суспільстві.

Завіновський І.С. та Ковальчук Ю.І. стверджують, що коли мова йде про значення соціального забезпечення осіб з інвалідністю, то його варто розглядати в контексті взаємовідносин «влада – людина». Науковці звертають увагу на той обов'язок держави, який зобов'язує її забезпечувати ті права, які вона гарантує. Тобто саме держава має не просто передбачити права осіб

з інвалідністю, а й забезпечити дієвий механізм їх реалізації та безперешкодного доступу до них [3].

В науковій літературі поняття «інвалідність» розглядається в різних аспектах: медичному, соціальному, юридичному. Медичний фактор відображає негативний стан здоров'я, засвідчення про морфологічні зміни порушення функцій організму, етіологію патологічного процесу, адаптаційні і компенсаційні можливості організму, клінічний прогноз захворювання [11, с. 9–10]. Соціальний фактор інвалідності пов'язаний з поняттям «соціальна дезадаптація». У зв'язку зі стійким розладом функцій організму обмежується життєдіяльність інваліда і виникає потреба в значному поліпшенні відповідних умов [2, с. 24]. Серед вітчизняних юристів-науковців визначення поняття «інвалідності» запропонував професор І.М. Сирота. Про інвалідність мова йде тоді, коли розлади функцій організму під впливом хвороби чи внаслідок анатомічного дефекту тягнуть за собою соціальні наслідки – припинення професійної роботи в звичайних умовах чи зміну її, призначення різних видів соціальної допомоги, встановлення різних пільг і т. ін. [10, с. 155].

Остаточне своє відображення поняття «інвалід» віднайшло в Законі України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [8], яким визначено, що «інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження життєдіяльності, до необхідності в соціальній допомозі і захисті», і більш широким за змістом поняття інвалідності закріплене в Законі України «Про реабілітацію інвалідів в Україні»: «особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження нормальної життєдіяльності, викликає в особи потребу в соціальній допомозі і посиленому соціальному захисті, а також виконання з боку держави відповідних заходів для забезпечення її законодавчо визначених прав» [9].

Згідно з нормами цивільного законодавства, міжнародні нормативно-правові акти, що ратифіковані у встановленому законом порядку є частиною цивільного законодавства. Виходячи з цього, група науковців пропонує розглянути наступні особливості міжнародних стандартів-прав осіб з інвалідністю:

- 1) специфічний вид міжнародних соціальних стандартів;
- 2) регламентуються на основі фундаментальних міжнародно-правових актів, зокрема Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю;
- 3) виступають соціальним орієнтиром розвитку суспільства та держави, розбудови новітнього законодавства про права осіб з інвалідністю;
- 4) сприяють розвитку інклюзивного суспільства;
- 5) потребують належних та дієвих організаційно-правових механізмів імплементації;
- 6) спрямовуються на забезпечення доступності, дієвості, прозорості правосуб'єктності осіб з інвалідністю на основі урахування їхніх потреб та інтересів;
- 7) виступають базисом національного забезпечення системи прав, гарантій, пільг осіб з інвалідністю;

8) сприяють формуванню дієвих, ефективних, прозорих механізмів реалізації та гарантування, правової охорони прав, гарантій, пільг осіб з інвалідністю;

9) як правило, не можуть бути звужені чи скасовані;

10) перебувають під особливою міжнародно-правовою охороною;

11) реалізація, дотримання покладається на уповноважені інституції державної влади, місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства;

12) підлягають нагляду та контролю;

13) забезпечуються через механізми юрисдикційного та поза юрисдикційного захисту [5, с. 119].

Красномовець В.А. досліджуючи оцінку стану забезпечення людського розвитку осіб з інвалідністю в Україні, зазначає, що особливого значення в сучасних умовах набуває державна соціальна політика щодо інвалідів в Україні, головною метою якої має бути забезпечення рівних можливостей та реалізація конституційних прав цієї категорії громадян, створення сприятливих правових, політичних, соціально-економічних, медичних, психологічних, організаційних умов і гарантій для забезпечення людського розвитку та інтеграції у суспільне життя. Тому, автор наголошує, що основоположними завданнями сучасної соціальної політики щодо інвалідів на державному та місцевому рівнях у різних сферах суспільного життя мають бути наступні:

– запровадження абсолютно нових підходів до охорони здоров'я нації загалом, які, перш за все, базуватимуться на пріоритетах не лікувального, а профілактичного характеру;

– наступним кроком має бути створення належних умов для впровадження інклюзивної освіти осіб з інвалідністю у дошкільні, шкільні, позашкільні, професійно-технічні та вищі навчальні заклади;

– залучення міжнародних та державних інституцій до запровадження нових програм з вирішення проблем працевлаштування інвалідів з обов'язковим залученням до їх реалізації громадських організацій інвалідів;

– забезпечення доступності інвалідів до об'єктів соціальної інфраструктури та транспортних засобів та інші завдання [6, с. 72].

Колектив авторів, Костюк В.Л. та Яцкевич І.І., при дослідженні права на працю у контексті Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, звертають увагу на такі спекти його забезпечення в Україні і зауважують на необхідності впровадження наступних заходів для його реалізації:

1) стимулювати розвиток без бар'єрного та доступного ринку праці;

2) посилити фінансово-економічну та соціальну мотивацію роботодавців з питань організації робочих місць;

3) посилити доступність гнучких форм працевлаштування, у тому числі працю вдома;

4) розробити та законодавчо закріпити вимоги до робочого місця;

5) посилити ефективність та доступність механізмів реалізації, гарантування, правової охорони права на працю та інших трудових прав;

6) забезпечити ефективність та адекватність умов праці;

7) посилити прозорість та доступність механізмів щодо укладення, виконання та припинення трудового договору;

8) забезпечити державний та громадський супровід працевлаштування;

9) посилити доступність до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування;

10) посилити державний нагляд та громадський контроль за дотриманням права на працю та інших трудових прав;

11) посилити механізми юрисдикційного та позаюрисдикційного захисту права на працю та інших трудових прав [4, с. 49].

Якщо ми говоримо про роль та значення соціального забезпечення осіб з інвалідністю, то однією з найперших проблем яка має бути вирішена на сьогодні, є проблема соціальної відстороненості осіб з інвалідністю від суспільства та комунікації. Про це говорять проблеми з відсутністю можливостей користуватися громадським транспортом, через відсутність практичної недоступності транспорту для перевезення осіб з інвалідністю, невикористання шрифту за Брайлем у громадських місцях, відсутність орієнтирів у громадському транспорті, що в свою чергу унеможливує реальну комунікацію осіб з інвалідністю, їх залучення до суспільного життя, навчання, праці. В таких життєвих умовах складно говорити про забезпечення права на самореалізацію, право на гідний рівень життя.

У даному випадку можемо зазначити, що з посиленням децентралізації влади в Україні та зростання ролі місцевого самоврядування, край необхідно звернути увагу на проблему забезпечення прав осіб з інвалідністю саме на локальному рівні.

Крім того, у вирішенні зазначеного питання, варто звернутися до зарубіжного досвіду залучення осіб з інвалідністю на доступ до сфери соціально-трудова відносин. Куровська Г. з цього приводу зазначає, що зарубіжні країни умовно поділяються на дві групи: країни, які законодавчо закріплюють квоту для працевлаштування осіб з інвалідністю, та країни, які залучають інвалідів до сфери соціально-трудова відносин шляхом впровадження анти дискримінаційного законодавства. Вивчення міжнародної практики показує, що у світі існують дві головні концепції державної політики залучення інвалідів до сфери соціально-трудова відносин відкритого ринку праці.

Перша концепція, яка характерна для більшості країн ЄС та для України – це концепція квотування, тобто резервування для інвалідів певного мінімального відсотка робочих місць на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності та господарювання.

Зарубіжна система квотування робочих місць для інвалідів має позитивні особливості, яких немає в аналогічній українській практиці. Цими позитивними особливостями є:

- варіювання відсоткового розміру квоти залежно від потреби ринку праці та форми власності підприємства;

- суворе дотримання в апараті органів центрального та місцевого управління нормативів робочих місць для забезпечення працевлаштування інвалідів;

- заохочення роботодавців до прийняття на роботу інвалідів із важкими вадами здоров'я або без досвіду роботи;

- використання визначеного розміру коштів, що надходять від штрафних санкцій за незаповнення квоти, на заходи щодо соціально-трудова, професійної реабілітації та зайнятості інвалідів [7].

На основі вищевказаного до концептуальних питань у сфері забезпечення прав інвалідів в Україні, які потребують належної уваги й певного вдосконалення, відносимо:

- удосконалення процедурних норм, пов'язаних зі встановленням статусу інваліда й реалізацією прав і законних інтересів людей з інвалідністю;

- удосконалення адміністративно-правового статусу інваліда, зокрема, його основних елементів;

- посилення контролю за додержанням прав людей з інвалідністю;

- підвищення ефективності координаційної діяльності між державними й недержавними органами, підприємствами, установами й організаціями, діяльність яких спрямована на додержання і реалізацію прав інвалідів;

- розвиток заходів щодо безперешкодного доступу інвалідів до фізичного оточення;

- посилення відповідальності за порушення їх прав і свобод;

- підвищення матеріального забезпечення й розширення пільг для інвалідів;

- удосконалення структури медичних, реабілітаційних та інших закладів, де утримуються або перебувають люди з інвалідністю;

- удосконалення правового регулювання у справі запобігання інвалідності;

- удосконалення правового регулювання питань з надання послуг особам з інвалідністю;

- удосконалення правового регулювання у сферах освіти, працевлаштування, інформаційного забезпечення тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сучасному етапі розвитку українського суспільства та державності можна стверджувати, що відбувається еволюція державної політики у сфері соціального забезпечення осіб з інвалідністю, з урахуванням змін соціальних моделей інвалідності. В основі сучасного розуміння значення соціального забезпечення осіб з інвалідністю знаходиться соціальна модель інвалідності, яка характеризується толерантним відношенням до осіб з обмеженими фізичними можливостями. Отже, концептуальна зміна вітчизняного законодавства обумовлена зміною моделей інвалідності та розуміння соціумом необхідності адаптації осіб з інвалідністю у суспільстві нарівні з іншими, в контексті забезпечення невід'ємних особистих немайнових прав людини. Застосування саме такого підходу дозволяє уникнути поглядів на проблему дискримінації осіб з обмеженими фізичними можливостями, за якої не враховується соціальна природа людини, а в інвалідності бачать тільки біологічно-видову основу. Крім того, можна додати, що переоцінка, так само як і недооцінка різних компонентів інвалідності з наукової точки зору є згубними як для державної політики в цілому так і для розвитку нашої країни зокрема.

Список літератури:

1. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР : Учебник. Москва : Юрид. лит., 1987. 352 с.
2. Добровольский А.И. и др. Социальные проблемы инвалидности. *Социологические исследования*. 1988. № 4. С. 24–27.
3. Завиновський І.С., Ковальчук Ю.І. Соціальний захист інвалідів в Україні. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/12257/246-253.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
4. Костюк В.Л., Яцкевич І.І. Право на працю у контексті Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю: сутність, проблеми та перспективи законодавчого регулювання. *Соціальне право*. № 2. 2017. С. 49–57.
5. Костюк В.Л. Міжнародні стандарти прав осіб з інвалідністю умовах правової, соціальної держави: теоретико-правовий аспект. Актуальні проблеми соціального права в Україні : збірник наукових праць / за ред. М.І. Іншина, В.І. Щербини, С.Я. Вавженчука; відпов. ред. І.С. Сахарук. Харків : «Юрайт», 2017. С. 119–215.
6. Красномовець В.А. Людський розвиток осіб з інвалідністю в Україні: оцінка стану забезпечення. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки*. 2010. Вип. 17. С. 367–373.
7. Куровська Г. Основні концепції державної політики залучення осіб з інвалідністю до ринку праці: міжнародний аспект. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/20043/09-Kurovska.pdf?sequence=1>
8. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21.03.1991 № 875-XII.
9. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України від 06.10.05 № 2961/2005.
10. Сирота І.М. Право пенсійного забезпечення в Україні : Курс лекцій. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 288 с.
11. Справочник документов по ВТЭ и трудоустройству инвалидов / Под ред. П.А. Маккавейского. Л. : Медицина, 1981. 282 с.
12. Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки (Послання Президента України до Верховної Ради України, 2000 рік). *Урядовий кур'єр*. 2000. 23 лютого.
13. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №№ 40-44, ст. 356.

References:

1. Andreev, V.S. (1987). *Pravo sotsyal'noho obespechenyya v SSSR: Uchebnyk* [Social Security Law in the USSR]. Moskva: Yuryd. lit., 352 p.
2. Dobrovol'skiy, A.Y. i dr. (1988). *Sotsyal'nye problemy ynvallydnosti* [Social problems of disability. Sociological research]. *Sotsyolohycheskye yssledovaniya*, no 4, pp. 24–27.
3. Zavinov'skiy, I.S., & Koval'chuk, Yu.I. *Sotsial'nyy zakhyst invalidiv v Ukrayini* [Social protection of the disabled in Ukraine]. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/12257/246-253.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
4. Kostyuk, V.L., & Yatskevych, I.I. (2017). *Pravo na pratsyu u konteksti Konventsiyi OON pro prava osib z invalidnistyu: sutnist', proyulemy ta perspektivy zakonodavchoho rehulyuvannya* [The right to work in the context of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: the Essence, Provisions and Prospects of Legislative Regulation]. *Sotsial'ne pravo*, no 2, pp. 49–57.
5. Kostyuk, V.L. (2017). *Mizhnarodni standarty prav osib z invalidnistyu umovakh pravovoyi, sotsial'noyi derzhavy: teoretyko-pravovyy aspekt*. [International standards of rights of persons with disabilities in the conditions of the rule of law, social state: theoretical and legal aspect]. *Aktual'ni problemy sotsial'noho prava v Ukrayini: zbirnyk naukovykh prats' / za red. M.I. Inshyna, V.I. Shcherbyny, S.Ya. Vavzhenchuka; vidpov. red. I.S. Sakharuk*. Kharkiv: «Yurayt», pp.119–215.
6. Krasnomovets', V.A. (2010). *Lyuds'ky rozvytok osib z invalidnistyu v Ukrayini: otsinka stanu zabezpechennya* [Human development of persons with disabilities in Ukraine: assessment of the state of security]. *Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauky*, vyp. 17, pp. 367–373.
7. Kurovs'ka, H. *Osnovni kontseptsii derzhavnoyi polityky zaluchennya osib z invalidnistyu do rynku pratsi: mizhnarodnyy aspekt* [Basic Concepts of State Policy for Attracting Persons with Disabilities to the Labor Market: An International Aspect]. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/20043/09-Kurovska.pdf?sequence=1>
8. *Pro osnovy sotsial'noyi zakhyschenosti invalidiv v Ukrayini* *Zakon Ukrainy vid 21.03.1991 № 875-XII*. [On the basics of social protection of persons with disabilities in Ukraine].
9. *Pro rehabilitatsiyu invalidiv v Ukrayini: Zakon Ukrainy vid 06.10.05 № 2961/2005* [On rehabilitation of disabled people in Ukraine].
10. Syrota, I.M. (1998). *Pravo pensynnoho zabezpechennya v Ukrayini: Kurs lektsiy* [Pension law in Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter, 288 p.
11. *Spravochnyk dokumentov po VTÉ y truduostroystvu ynvallydov*. [Directory of documents on VTE and employment of disabled persons]. Pod red. P.A. Makkaveyskoho. L.: Medytsyna, 1981. 282 p.
12. *Ukrayina: postup u KHKHI stolittya. Stratehiya ekonomichnoho ta sotsial'noho rozvytku na 2000-2004 roky* [Ukraine: Progress in the 21st Century. Economic and Social Development Strategy for 2000-2004]. (Poslannya Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoyi Rady Ukrainy, 2000 rik). *Uryadovyy kuryer*. 2000. 23 lyutoho.
13. *Tsyvil'nyy Kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV*. [Civil Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR)*. 2003. №№ 40-44, st. 356.